

TEREZIE HLAVÁČKOVÁ / 9. 6. 2020

Zobrazení katolické církve ve Vávrově husitské trilogii

Husitská trilogie (*Jan Hus, Jan Žižka, Proti všem*) režiséra Otakara Vávry byla natočena před více než padesáti lety, přesto patří dodnes k často reprízovaným filmům na televizních stanicích. Ovlivnila, a svým způsobem i stále ovlivňuje, společnost v pohledu na husitskou epochu, díky čemuž bývá na husitství nahlíženo jako na jev sociální a národnostní opomíjející náboženskou podstatu husitství. První díl *Jan Hus* byl natočen v první polovině padesátých let dvacátého století, tedy v době nejtvrděších restrikcí v období komunistického Československa. V první polovině padesátých let došlo k vykonstruovaným procesům, násilné kolektivizaci, perzekuci církve a mnohým dalším nespravedlivým precedentům, které, ať přímo či nepřímo, ovlivnily společnost.

Proti KSČ vystupovala církev již od založení této strany. Objevily se snahy o koexistenci církve a komunismu, avšak komunistická myšlenka založená na materialistickém vidění světa je neslučitelná s jakýmkoliv náboženstvím, které vychází z idealismu. Komunistický režim měl za cíl nahradit náboženství ideologií komunismu, přičemž se snažil k tomuto cíli dospět, alespoň ze začátku, pozvolnou cestou. Komunistická strana si dobře uvědomovala, že není možné církev okamžitě zrušit a vymýtit náboženská dogmata; jako nejúčinnější se tedy jevilo československou církev zdiskreditovat, izolovat ji od Vatikánu a získat některé církevní hodnostáře na svou stranu. Církev a její představitelé byli obviněni z kolaborace s nacismem (hlavně na Slovensku) či ze spolupráce se Západem, čímž se dopouštěli vlastizrady. Příkladem může být vykonstruované obvinění Josefa Toufara či procesy s církevními představiteli (například Machalka a spol.). Komunistický režim postupně diskreditoval církev, avšak navenek, zvláště na začátku své čtyřicetileté vlády, se prezentoval jako podporovatel církve. Ještě v červnu 1948 zavítal Klement Gottwald s manželkou na mši v katedrále

sv. Víta, která se konala k jeho zvolení prezidentem. Tento akt se snažil poté komunistický režim využít ve svůj prospěch jako církevní uznání komunistického režimu, ale tato demagogická interpretace byla vyššími představiteli církve dementována.[1] Komunistická strana si uvědomila, že se s biskupy nedohodne. Byla proto zahájena tzv. Katolická akce, která měla za úkol pomocí tzv. vlasteneckých kněží a laických komunistů oddělit katolickou církev v Československu od Vatikánu a získat nad ní absolutní moc. Tato akce se však příliš nezdařila a komunistický režim poté přistoupil k tvrdším represivním metodám, přičemž hodlal v očích věřících církev zkompromitovat.[2]

Využívání kultury ke zdiskreditování nějaké skupiny, v tomto případě církve, je v totalitních režimech poměrně častým principem. V roce 1950 vznikl propagandistický dokument *Běda tomu, skrze něhož přichází pohoršení* (jedná o jeden díl z týdeníku *Nové časy*),[3] ve kterém je kněz Josef Toufar představen jako agent Vatikánu, který se neštítí spáchat podvod na důvěřivých věřících. Tento lživý dokument však svůj účel nesplnil, jelikož je zde až příliš patrná jeho vykonstruovanost a nereálnost. Diskreditování církve je tedy dále v dokumentech a zpravodajských filmech méně čtené než v hrané kinematografii (či dokonce i animované tvorbě). Eliminace jakýchkoliv pozitivních náboženských motivů je pro období komunismu typická (jistou anomálií je druhá polovina šedesátých let). V padesátých letech bylo poměrně složité odstranit víru z povědomí lidí. Útoky tedy nebyly ve většině případů na samotnou podstatu víry, ale pejorativní zobrazení se týkalo hlavně církve a jejích představitelů. Negativní zpodobnění víry samotné je typičtější pro sedmdesátá léta.

Autory husitské trilogie jsou režisér Otakara Vávra a scenárista Miloš Václav Kratochvíl, kteří poté spolu vytvořili mnoho historických filmů. Prosadit scénáře k filmům s husitskou tematikou se snažili tvůrci záhy po druhé světové válce, avšak filmy schváleny nebyly z důvodu nevyhovujícího zobrazení revolučnosti. Filmy se jim podařilo nakonec prosadit až v první polovině padesátých let.[4] Autoři Vávra a Kratochvíl původně zamýšleli natočit pouze dva filmy – *Jan Hus* a *Proti všem* – čímž by vyhověli tzv. jiráskovské akci.[5] V této souvislosti je možné často v literatuře najít chybnou informaci, a to, že *Jan Hus* je adaptací stejnojmenného Jiráskova díla.[6] Ve skutečnosti se však jednalo o adaptaci dvou knih Miloše Václava Kratochvíla *Mistr Jan*[7] a *Pochodeň*[8], přičemž Jirásek byl v prvním díle pro tvůrce spíše inspirací. Na začátku padesátých let se uvažovalo o rozdělení snímku *Jan Hus* na dva díly podle

knih *Mistr Jan a Pochodeň*, a právě v této době se začalo poprvé mluvit o husitské trilogii, avšak ne v takové podobě, jaký byl její konečný výsledek. První díl měl končit odjezdem Jana Husa do Kostnice, což se při schvalovacím řízení jevílo jako málo revoluční, proto bylo rozhodnuto, že Janu Husovi bude věnován jen jeden díl.^[9]

Ve všech třech husitských filmech je kladen velký důraz na sociální a národnostní stránku husitství, avšak důležité hledisko zde představuje proticírkevní vyznění díla. Problematické již bylo samotné zobrazení Jana Husa. Tvůrci potřebovali vytvořit z Husa sociálního revolučního kazatele, jenž bude šířit marxistické ideály při promluvách k chudému lidu, tudíž přesně tak, jak si ho představoval Zdeněk Nejedlý. Tvůrci svou vizi shrnuli ve scénáři: „Je v něm moudrý klid silné osobnosti.“ „Polnice hlasně zvučí, neúnavný kazatel a ve všem mistr života.“ „Každé slovo je prosté, srozumitelné a pravdivé. Oči jasné, blízké a nedostupné zároveň, jistota a pevnost.“^[10] Nejsložitější na celém Husově zpodobnění bylo, že, na rozdíl od Jana Žižky, byl církevním představitelem, a i když sám kritizoval mravnost kléru, tak z katolické církve nikdy nevystoupil a ani, na rozdíl od Martina Luthera, nezaložil církev novou. Jeho cílem byla náprava současné středověké církve. Ve filmu však připomíná Hus revolucionáře devatenáctého nebo dvacátého století, čemuž ovšem odpovídají i ostatní motivy filmu, jako scény, kdy chudí nádeníci čekají na práci u katedrály, což divákům připomene moderní hospodářské krize. Aktualizovat historické osobnosti se komunistický režim snažil poměrně často. Stačí připomenout citát Zdeňka Nejedlého: „Dnes by Hus byl hlavou politické strany a jeho tribunou by nebyla kazatelna, ale pražská Lucerna nebo Václavské náměstí. A jeho strana byla by velmi blízko – o tom můžeme být přesvědčeni – nám komunistům.“^[11] I když se tvůrci snažili alespoň částečně eliminovat náboženské prvky v postavě Jana Husa, členové ÚV KSČ při schvalovacích řízeních nebyli s výsledkem úplně spokojeni. Často bývá citována věta Václava Kopeckého, o které píše Otakar Vávra ve svých pamětech: „Ježíšmarjá, lidi, co jste to provedli! Vždyť ten Hus tam vypadá jako kněz!“^[12] Je škoda, že pro tento citát nejsou žádné jiné pramenné doklady, avšak při různých stádiích schvalování skutečně nastalo několik problémů se zobrazením postavy Jana Husa. Při schvalování literárního scénáře *Mistr Jan* Helena Leflerová tvůrce upozorňuje, že „Hus nebyl pouze knězem, který očišťuje Písmo – my musíme ukázat to, co bylo v Husovi revoluční.“^[13] Antonín M. Brousil na tato slova navazuje svým názorem, který zazněl i v posudku Kolektivního vedení ústřední dramaturgie, že „Hus je zde od začátku líčen

jako velký kazatel a spěje neustále do podoby velkého mučedníka; je dokonce podoben velkému náboženskému reformátoru, jímž byl Kristus sám. – A v tom je velké nebezpečí.“^[14] V těchto posudcích je zcela jasně viditelné, že zobrazení Husa bylo velmi složité. Při schvalovacím řízení Jiří Síla dále poukazuje na to, že podle jeho názoru to byla buržoazie, která šířila myšlenku o důležitosti teologie v Husově životě. „Tato látka nám dává příležitost přehodnotit v jistém slova smyslu postavu Husovu proti pojetí, které nám dávala buržoazie. Buržoazie se snažila co možno nejvíce ulomit hrot Husově revolučnosti a udělat z něj záležitost theologickou. Pro nás je postava Jana Husa docela jiná. Je to postava bojovníka a revolucionáře. [...] Hus – to je mnoho věcí. Hus – velký řečník, velký politik, velký spisovatel, autor českého pravopisu. [...] Hus je první postavou, která na mezinárodním fóru dovedla vystoupit proti moci středověku, jakou byla církev.“^[15]

V původních scénářích je tedy možné najít i duchovní stránku osobnosti Jana Husa, přičemž ve filmu byly tyto drobné detaily eliminovány. Jako příklad poslouží závěrečná filmová scéna, kde Hus říká: „Chtěl jsem pro lidi spravedlivý řád a na té pravdě, kterou jsem učil, psal i kázal, chci rád umřít.“^[16] Oproti tomu ve scénáři měl Hus říct: „Bůh je mi svědkem, že jsem chtěl jediné: spravedlnost. A na té pravdě, kterou jsem kázal ze zákona božího, dnes rád umřu... Kriste, synu Boha živého, smiluj se nad námi... Kriste, synu Boha živého, smiluj se nade mnou...“^[17] Obdobné změny je možné ve scénáři nalézt opětovně.

Záporné postavy v celé trilogii jsou většinou církevními představiteli, ať jsou to čeští kněží, mniši nebo vyšší klérus, který zasedá na Kostnickém koncilu. Ve scénáři je například napsáno, že postava papežského komisaře Tiema má promlouvat „úlisně nosovým farářským hlasem“.^[18] Tohoto schématu se tvůrci přidrželi i u dalších církevních postav. Katoličtí preláti působí nesympaticky, pokrytecky a někdy dokonce i rouhačsky, jako například kněz Peklo, který se nebrání tomu, aby katolické kněze povýšil nad Pannu Marii. Peklo v kázání věřícím sdělí, že „Panna Maria dala Ježíši Kristu život jen jednou, kdežto my [kněží – pozn. autorky] ho stvořujeme každodenně při mši svaté.“^[19] Tvůrci zde jistě narážejí na theologickou otázku o reálné podstatě Kristova těla a krve při eucharistii, která byla i jedním z bodů na Kostnickém koncilu, avšak ve filmu tato pře zobrazena dále není. Snahu odstranit zbožšťování rodičky Kristovy měli i tvůrci. V úvodní scéně, kde kameník Martin tesá sochu panny Marie, je mu vzorem jeho milá Johanka. Panna Maria tak ztrácí svou jistou výjimečnost a

nadpřirozenost. Tento motiv je v komunistickém období ve filmech poměrně častý.

Jistou výjimkou v záporném zobrazení kněží je postava německého kaplana, u kterého chvíli setrvává Jan Hus při cestě do Kostnice. Kaplan nevykořisťuje poddané a nic za církevní obřady od nich nechce, protože ví, že sami jsou chudí. Německý kaplan se objevuje i v literární předloze *Pochodeň*. Hus sám se ve svých listech zmiňuje, že při cestě do Kostnice strávil nějaký čas s kaplanem, s kterým diskutoval o církevních dogmatech. Otázkou zůstává, proč se tvůrci rozhodli tuto scénu ve filmu ponechat, a jak je možné, že prošla schvalovacím řízením.

Husovi oponenti nejsou jen církevní představitelé, ale také Zikmund Lucemburský, který je z hlavních postav jediný, jenž se objevuje ve všech třech dílech husitské trilogie (pokud nepočítáme kratičkou pasáž na konci prvního dílu, kdy Jan Žižka slibuje věrnost Husovu učení). Zikmund Lucemburský je vedle církevních představitelů vždy úhlavním nepřítelem Husovým, a tím i všeho chudého českého lidu. Ze záporných církevních postav byl věnován větší prostor Štěpánovi z Pálče, který byl Husův učitel a kolega z univerzity, avšak po odpustkových bouřích se postavil na stranu arcibiskupa a na Kostnickém koncilu byl jedním z největších oponentů Jana Husa. Tvůrci tuto postavu viděli jako člověka s „bledou, přísně staženou tváří s cukajícími svaly v napjaté tváři. Při vzrušení bledý obličej jako by uvnitř vyhořel. Komplex méněcennosti, žárlí na Husovu popularitu. Neschopný srdečných projevů, a proto si nemůže získat lidi. Okázale nekompromisní, čímž zakrývá vnitřní nejistotu. Žárlivost a zbabělost přechází v zuřivou a mstivou zlobu. Touží po kariéře. K nadřízeným se chová lokajsky. Dochází až k udavačství a nakonec k zoufalství.“^[20] Zobrazení Štěpána z Pálče by si stejně jako znázornění Zikmunda Lucemburského zasloužilo propracovanější vykreslení osobnosti, než je tomu ve filmu. Svým způsobem se jedná o velmi tragické postavy našich dějin, které však postrádají jakoukoliv psychologizaci, a tím může dojít k dezinterpretaci a nepochopení osoby jako takové. Černobílé vidění postav a jejich stereotypní zobrazení je však pro padesátá léta dvacátého století v československém filmu typické. Postavy jsou rozděleny na dobré a špatné, přičemž neexistuje žádný mezní bod. Jedinou výjimkou může být zobrazení Václava IV., jenž je ve filmu vykreslen s úctou i kritikou zároveň.

Druhý díl *Jan Žižka* jako jediný z celé trilogie nevznikl podle knižní předlohy. Jirásek je sice autorem stejnojmenné divadelní hry, ta se však odehrává až v době, kdy je

husitský vojevůdce již slepý. Tvůrci však potřebovali Žižku zobrazit jako heroického hrdinu v době jeho největších vojenských úspěchů, což by slepý hrdina nesplňoval. Tento díl bývá kritiky hodnocen jako nejslabší díl z celé trilogie, což je dáno jistým uvolněním po smrti Stalina a Gottwalda, na které tvůrci nestačili dostatečně rychle zareagovat, ale současně také tím, že celý děj je poměrně málo propracovaný. Nejvýraznější a nejlépe natočenou scénou, na které si dali tvůrci velmi záležet, je bitva u Sudoměře.

V tomto dílu již tvůrci nemuseli řešit problém s hlavním představitelem jakožto duchovním katolické církve. Jan Žižka splňoval přesně marxistické revoluční ideály, jeho chování bylo radikální, uplatňoval vládu pevnou rukou a nebránil se zabíjení pro „vyšší ideály“. V *Janu Žižkovi* však tvůrci věnovali velký prostor i církevní osobě Janu Želivskému, který je ve filmu vylíčen jako kladná postava. Tvůrci však s postavou Želivského mohli lépe fabulovat, jelikož na rozdíl od Jana Husa se o Želivského životě příliš nevědělo a nejednalo se o historickou osobnost pro společnost příliš známou. Želivský sám byl „objevem“ Zdeňka Nejedlého, jemuž se poté věnovali i další historici jako Josef Macek a František Graus, kteří ho vylíčili jako „revolučního vůdce pražské chudiny“.[21] Žižka a ostatní světští představitelé jsou však oproti kladným církevním postavám racionálnější. Například Jan Želivský nebo Jan Hus vyhodnotí nebezpečnou situaci nesprávně až naivně, přičemž jim několikrát jde o život, a jsou zachráněni již zmíněnými racionálními revolucionáři. Kladní církevní představitelé se nemohou svou schopností boje, strategickým důvtipem, revolučností a racionálním uvažováním rovnat vojevůdcům, které komunistický režim považoval za správné levicové revolucionáře. Kladně zobrazen není ani husitský kazatel Jakoubek ze Stříbra, jenž patřil k pražské skupině husitů, které komunistický režim vnímal jako nedostatečně revoluční křídlo, a proto je ve filmu vylíčen jako zbabělec, i když sám byl v některých názorech velmi radikální.

Eliminace náboženských motivů je zjevná i v tomto díle. Například se film nemohl jmenovat *Kdož jste boží bojovníci*, jelikož by tvůrci mohli být nařčeni z propagace náboženství. Stejně jako jakékoliv vítězství husitů bylo podmíněno tím, „že bojují pro věc boží a že vidina smrti pro ně byla vstupem do věčného života,“[22] není proto asi nijak překvapivé, že tento motiv je ve filmu zcela záměrně opomenut. Za pozornost ovšem stojí využívání pasáží z Bible, což se objevuje ve všech třech dílech. Volbě úseků z Bible byla jistě věnována velká péče, protože všechny vybrané pasáže

obsahují sociální motivy, čímž lze propagovat socialistickou ideologii. Například ve scéně, kde má Jan Želivský kázání se cituje z Druhého listu Tesalonickým z Nového zákona: „Kdo nepracuje, ať nejí.“ [23]

Poslední díl husitské trilogie *Proti všem* je díky Jiráskově předloze po stránce dějové nejvíce propracovaný. Tvůrci alespoň v tomto dílu mohli vyhovět „jiráskovské akci“, ale současně je to i svým způsobem svazovalo. Zdeněk Nejedlý, který Jiráskovo beletristické dílo povýšil na oficiální odborný výklad dějin, byl k filmovým adaptacím velmi skeptický. V jedné své stati dokonce označil *Filosofskou historii* Otakara Vávry z roku 1937 jako příklad špatně provedené filmové adaptace. [24] Tvůrci se však i přesto dopustili oproti Jiráskovi ahistorického zobrazení dějin. Zatímco Jirásek popisuje přesně dějinné skutečnosti, přičemž události zobrazuje ve správném chronologickém sledu, tak ve filmové podobě dochází k nesprávnému dějinnému zpodobnění. Ve filmu se Žižka nejdříve krutým způsobem vyrovná s heretickými pikarty a adamy a až poté dochází k husitskému vítězství na Vítkově. Motiv vítězství bylo nutné z ideologického důvodu dát na konec filmu. Husité vítězí nad Zikmundovými vojsky až poté, co zničí heretiky ve svých řadách. Ve skutečnosti však bitva na Vítkově proběhla dříve než kruté upálení husitských bludařů. Paralelu se současností je možné vidět v Žižkově nemilosrdném způsobu zbavování se svých nepřátel, přičemž tento princip uplatňoval Stalin i Gottwald. [25]

Ve filmu, ale i v knize, vystupují opět záporné katolické postavy. Nejvýraznější je postava louňovického probošta, který musí uprchnout z kláštera, jenž byl husity vypálen. [26] Probošta tvůrci ztvárnili, v porovnání s knižní předlohou, velmi věrně, avšak v realistickém filmu je velmi složité znázornit niterné myšlenky. Knižní probošt tak působí lidštějším dojmem než jeho filmová verze. Čtenář knihy vidí, že probošt je velmi zasažen konáním Zikmundových pomocníků, i když to svým kamenným výrazem ve tváři nedává znát. V knize také probošt pomůže zachránit ženu v Kutné Hoře, jež je obviněna z vyzvědačství. Ve filmu jí pomohou jen proboštovi žoldáci, nikoliv probošt. [27] I když Jirásek neskrývá jistý obdiv k husitství, nezapomíná však čtenářům představovat rabování, upalování nevinných a ničení uměleckých skvostů. Tento motiv je však ve filmu vynechán.

Zobrazení víry husitů je potlačováno i v tomto díle, což je velký rozdíl oproti Jiráskově předloze, i když podle scénáře byl záměr tvůrců trochu jiný, než bylo poté ve

výsledném filmu k vidění. Například když Bydlinský s Kánišem přijdou za Zdenou a ona předcítá nemocným, tak se s nimi loučí následujícími slovy: „Přeji Ti, aby tobě a vám všem Pánbůh požehnal.“^[28] Zatímco ve filmu Zdena praví: „...aby se vám všechno podařilo.“

Recenze na první díl trilogie *Jan Hus* byly vesměs kladné. Recenzenti obdivovali, jak se tvůrcům podařilo Husa a jeho osobnost zobrazit. Jistou výjimkou byl protestantský teolog Amedeo Molnár, který kritizoval naprosté opomenutí Husovy víry a neztotožnil se se zobrazením Husa jako bojovníka za sociální rovnost.^[29] Ani katolická církev film *Jan Hus* kladně nehodnotila, avšak ta neměla na území Československa možnost se k filmu oficiálně vyjádřit. Kritikou však nešetřil Vatikán, na jehož popud bylo zakázáno film zařadit do programu Mezinárodního filmového festivalu v Benátkách, což vyvolalo velkou nelibost, a už tak špatné vztahy Československa a Vatikánu se ještě zhoršily.^[30] *Jan Žižka a Proti všem* již od českých kritiků kladné recenze nezískaly. Doba se změnila a tvůrci nestačili zareagovat na jisté kulturní uvolnění v komunistickém Československu.

Husitská trilogie přispěla jistým způsobem k mýtu o husitské epoše, který je v české společnosti zakořeněn dodnes. Neustále se objevuje představa o sociálně-revolučním boji husitů, z kterého se zcela vytrácí náboženská víra. I když se po roce 1989 objevily pokusy o inovativní zfilmování husitské epochy, tak svůj účel nesplnily. Husitská trilogie tak patří díky své pompéznosti a výborné řemeslné filmařské práci k výrazným dílům československé kinematografie. Otázkou zůstává, zda se v budoucnu podaří nějakému filmaři konkurovat husitské trilogii svou výpravou a zároveň nevytvořit další dějinný mýtus.

Poznámky:

[1] Stanislav Balík – Jiří Hanuš, *Katolická církev v Československu 1945–1989*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury 2013, s. 22.

[2] Tamtéž, s. 23.

[3] Běda tomu, skrze něhož přichází pohoršení (Přemysl Freiman, 1950)

[4] Petr Čornej, *Husitská trilogie a její dobový ohlas*. In: Petr Kopal (ed.), *Film a dějiny*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny 2004, s. 85.

[5] Akce, při níž mělo být ve velkém nákladu vydáváno a šířeno dílo Aloise Jiráska v Československu.

[6] Alois Jirásek, *Jan Hus*. Praha: Osvěta 1951.

[7] Miloš Václav Kratochvíl, *Mistr Jan*. Praha: Československý spisovatel 1951.

[8] Miloš Václav Kratochvíl, *Pochodeň*. Praha: Československý spisovatel 1950.

[9] Složka filmu Mistr Jan (Jan Hus), Praha 13. 3. 1951. Národní filmový archiv (NFA), f. Filmová rada, k. 6.

[10] Otakar Vávra – Miloš Václav Kratochvíl, *Jan Hus [technický scénář, 1. verze]*, Praha: Československý státní film 1953, nestr.

[11] Zdeněk Nejedlý, *Komunisté, dědici velikých tradic českého národ*. Praha: 1946, s. 47.

[12] Otakar Vávra, *Podivný život režiséra*. Praha: Prostor 1996, s. 172.

[13] Složka filmu Mistr Jan (Jan Hus), Praha 13. 3. 1951. NFA, f. Filmová rada, k. 6.

[14] Tamtéž.

[15] Tamtéž.

[16] Jan Hus (Otakar Vávra, 1954)

[17] O. Vávra – M. V. Kratochvíl, *Jan Hus...*, s. 94.

[18] Tamtéž, s. 79.

[19] Jan Hus (Otakar Vávra, 1954)

[20] O. Vávra – M. V. Kratochvíl, *Jan Hus...*, nestr.

[21] P. Čornej, *Husitská trilogie...*, s. 87.

[22] Terezie Hlaváčková, *Diskurs o husitství v české společnosti dvacátého století a jeho ilustrace Vávrovou husitskou trilogií [bakalářská práce]*, Praha: Karlova

univerzita 2013, s. 54.

[23] Jan Žižka (Otakar Vávra, 1955)

[24] Ivan Klimeš, *K povaze historismu v hraném filmu poúnorového období*. In: Filmový sborník historický 2. Praha: 1991, s. 83.

[25] Kamil Činátl, *Filmová paměť stalinismu. Obrazy minulosti jako stabilizátor paměti a sociálních rámců kolektivního vzpomínání*. In: Petr Kopal (ed.), *Film a dějiny 3: Politická kamera – film a stalinismus*. Praha: Casablanca, Ústav pro studium totalitních režimů 2012, s. 307.

[26] Louňovického probošta si zahrál Bedřich Karen, který se objevil již v *Janu Husovi* jako postava kardinála Pierra d'Ailliho. V obou případech ztvárnil záporné katolické postavy. Mnozí českoslovenští herci hráli v husitské trilogii více než jednu roli. Ve většině případů ztvárnili dosti podobné postavy, co se charakteru týče. Nejvýraznější je to u postav Zdeňka Štěpánka, který byl obsazen do role Jana Husa i Jana Žižky.

[27] T. Hlaváčková, *Diskurs o husitství...*, s. 57.

[28] Otakar Vávra – Miloš Václav Kratochvíl, *Proti všem [technický scénář, 2. verze]*, Praha: Československý státní film 1955, s. 60.

[29] P. Čornej, *Husitská trilogie...*, s. 94.

[30] T. Hlaváčková, *Diskurs o husitství...*, s. 61.